

فرد، فردگرایی و جمع‌گرایی در آموزه‌های اسلامی

(مجموعه مقالات)

تدوین و ویرایش: مرتضی بحرانی

عضو هیئت علمی پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی

پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
انستیتوت پژوهش‌های اسلامی

فرد، فردگرایی و جمع‌گرایی در آموزه‌های اسلامی

تدوین و ویرایش: مرتضی بحرانی
ناشر: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
طبع: جلد دوم، بهار ۱۳۹۴
صفحه‌آرا: سمیه شاه‌علیزاده
چاپ دیجیتال: نسیم
چاپ اول: بهار ۱۳۹۴
تیراژ: ۲۰۰
قیمت: ۱۹۵۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸۶۰۰۶۹۹۶۰۳۸۷

نشانی: تهران، خیابان پاسداران، خیابان شهید مومن نژاد (گلستان یکم)، شماره ۱۲۴، تلفن: ۲۲۵۷۰۷۷۷
سایت: www.iscs.ac.ir پست الکترونیکی: info@iscs.ac.ir
کلیه آثار این پژوهشکده در جهت ایجاد فضای آزاد علمی و نظر شخصی نویسندگان محترم آن است و لزوماً مورد تأیید پژوهشکده نیست.

سرشناسه: بحرانی، مرتضی. ۱۳۵۱

عنوان و نام پدیدآور: فرد، فردگرایی و جمع‌گرایی در آموزه‌های اسلامی

مشخصات نشر: تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۹۴

مشخصات ظاهری: ۴۲۲ ص: مصور، جدول

شابک: 978-600-6996-38-7

وضعیت فهرست‌نویسی: فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی <http://opac.nlai.ir> قابل

دسترسی است

شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۰۷۶۳۸

فهرست

۵۵	دیباچه پژوهشکده
۶	پیشگفتار و معرفی اجمالی مقالات
۱۵	درآمدی بر آموزه فردگرایی / مرتضی بحرانی
۱۵	مقدمه
۱۷	فردگرایی و جمع‌گرایی
۱۸	فرد و فردگرایی
۲۲	فردگرایی، دولت و جامعه
۳۲	منابع
۳۳	سیر تحول سرشت و فردیت انسان در اندیشه سیاسی / عباس منوچهری
۳۳	مقدمه
۳۴	دوران کلاسیک
۳۹	دوران میانه: مسیحیت و اسلام
۳۹	الف. مسیحیت
۴۱	ب. اندیشمندان اسلامی
۴۳	دوران مدرن
۴۳	الف. طرحی جدید
۵۲	ب. پایان سروری انسان

۵۵	ج. انسان‌شناسی بین‌انساندگی
۵۹	انسان در اندیشه ایران معاصر
۶۱	انسان‌شناسی پسامدرن
۶۳	منابع
۶۵	فردگرایی و جمع‌گرایی در نظریه‌های روان‌شناسی بین فرهنگی / حسین میرزایی
۶۵	مقدمه
۶۶	اول. رویکرد گرت هافستد
۶۹	فردگرایی و جمع‌گرایی در نسبت با محیط
۶۹	۱. خانواده
۷۱	۲. مدرسه
۷۳	۳. محل کار
۷۵	فردگرایی - جمع‌گرایی در نسبت با اندیشه‌ها
۷۷	پیامدهای فرهنگی فردگرایی و جمع‌گرایی
۸۳	دوم. رویکرد هری تریاندیس
۸۶	ویژگی‌های جمع‌گرایان و فردگرایان
۸۸	خاستگاه‌ها و پیامدهای فردگرایی
۹۰	مروزی بر اندازه‌گیری فردگرایی و جمع‌گرایی
۹۲	روش‌ها و مدل تریاندیس
۹۲	۱. روش مضمون اجتماعی خود
۹۳	۲. روش قضاوت درباره همگنی یا تجانس درون گروه و برون گروه
۹۴	۳. روش گویه‌های نگرشی
۹۴	۴. روش گویه‌های ارزشی
۹۶	۵. روش ادراک رفتار اجتماعی به عنوان کارکرد فاصله اجتماعی
۹۶	کندوکاو چندروشی
۱۰۳	جمع‌بندی
۱۰۶	منابع
۱۰۹	حس فردانیت انسان مسلمان در جهان مدرن / محمد جواد غلامرضا کاشی
۱۰۹	مقدمه
۱۱۲	مضامین و بشارت‌های اسلام

۱۱۹	فردانیت مومن در خاستگاه تاریخی ظهور اسلام
۱۲۷	ناسازدهای جهان جدید و معادله فردانیت اسلامی
۱۲۷	۱. تجربه غرب به منزله دیگر برتر
۱۲۷	۲. شرایط عینی و ظهور فردانیت مستقل مدرن
۱۲۸	۳. فردانیت مستقل
۱۲۹	۴. استعداد سنت در بازتولید حیات خود در دوره مدرن
۱۳۱	۵. ناسازدهای تجربه جهان غرب و زمینه ایفای نقش‌های تازه برای سنت
۱۳۳	فراز و فرود فردانیت ایرانی مسلمان
۱۳۶	نتیجه
۱۳۸	منابع
۱۳۹	جایگاه فرد در فقه سیاسی معاصر شیعه / منصور میراحمدی
۱۳۹	مقدمه
۱۴۰	فقه سیاسی قدیم شیعه و نظم سلطانی
۱۴۳	فقه سیاسی معاصر شیعه، گذر به نظم مردمی و فردگرایی
۱۵۰	فرد و اجتماع در فقه سیاسی معاصر شیعه
۱۵۱	۱. انتخابات و مسئولیت
۱۵۴	۲. نظارت و مسئولیت
۱۵۷	۳. تقدم فرد مسئول بر اجتماع مسئول
۱۵۸	نتیجه
۱۶۰	منابع
۱۶۱	جستاری در متافیزیک فردگرایی در اسلام / حاتم قادری
۱۶۱	سرسخن
۱۶۲	طرح بحث
۱۶۶	متافیزیک و فردگرایی
۱۷۱	ساحت الیهات عارفانه
۱۷۷	جمع‌بندی
۱۷۹	منابع
۱۸۱	انسان‌شناسی سنتی: با توجه به اندیشه سیدحسین نصر / قدیر نصری
۱۸۱	مقدمه

۱۸۴	انسان ستی و فرد مدرن
۱۸۵	یکه، انکار حقیقت وحی
۱۸۸	دو، اکتفا به عقل استدلالی
۱۹۲	سوم، رمززدایی از عالم
۱۹۴	چهار، سلطه کمیت
۱۹۹	پنج، نفی بنیان متافیزیکی امور
۲۰۲	عوارض اصالت فرد مدرن
۲۰۲	اول، سکولاریسم تمام عیار
۲۰۳	دوم، تحویل اختیار انسانی به آزادی فردی
۲۰۴	سوم، برابری
۲۰۶	چهارم، تفسیر و پیشرفت
۲۰۷	پنجم، انکار بندگی خدا
۲۰۹	اصول استكمال انسان در نگاه نصر
۲۱۰	یکه، بازگشت به سنت
۲۱۶	دو، تبدل خود
۲۲۲	منابع
۲۲۵	جایگاه «فرد در امت» از دیدگاه اسلام گرای رادیکال / سید عبدالامیر نبوی
۲۲۵	مقدمه
۲۲۶	مفهوم امت و الزامات آن
۲۳۰	نقد همزمان اصالت فرد و اصالت جمع
۲۳۲	امت از دیدگاه سید قطب
۲۴۱	نتیجه گیری
۲۴۴	منابع
۲۴۷	فرد مدنی و فردگرایی فلسفی در فلسفه سیاسی فارابی، ابن سینا و ابن باجه / مرتضی بحرانی
۲۴۷	مقدمه
۲۵۰	فارابی
۲۵۸	ابن باجه
۲۶۸	ابن سینا
۲۷۷	جمع بندی

۲۸۰	منابع
۲۸۳	سعادت فضیلت‌گرای فارابی و سعادت فردگرا/ سید محمد کاظم علوی
۲۸۳	مقدمه
۲۸۴	دوگانه محوری سعادت و شقاوت
۲۸۷	سعادت و فضیلت
۲۹۰	علم قاضل، فرد فاضل و جامعه فاضله
۲۹۲	محوریت فیلسوف و فردگرای فلسفی فارابی
۲۹۸	نتیجه‌گیری
۳۰۰	منابع
۳۰۲	بیوند اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی در اندیشه خواجه نصیرالدین طوسی/ رضا ماهوزی
۳۰۳	مقدمه
۳۰۶	اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی نزد خواجه نصیر
۳۲۰	بیوند نظر و عمل در اندیشه خواجه
۳۲۹	نتیجه
۳۳۰	منابع
۳۳۱	فارابی و منفعت عمومی؛ نظریه غیرایده‌آل/ مرتضی بحرانی
۳۳۱	مقدمه
۳۳۳	فارابی و نظریه غیرایده‌آل
۳۳۶	منفعت عمومی در انواع مدینه‌ها
۳۴۰	۱- مدینه‌های جاهله
۳۴۵	۲- مدینه‌های غیرفاضله غیرجاهله
۳۴۷	منفعت عمومی و عدالت
۳۵۱	جمع‌بندی
۳۵۳	منابع
۳۵۵	خاستگاه‌های عقیدتی-دینی در نگرش-گرایش به مصالح جمعی (مطالعه موردی دعا، حدیث و حکمت شیعی)/ سید محمود نجاتی حسینی
۳۵۵	مقدمه
۳۵۷	نظریه عرفی مصلحت: منفعت عمومی و مصلحت جمعی
۳۶۲	اول، معضله سواره‌گیری مجانی

۳۶۳	دوم. تنازع منافع فردی با منفعت - مصلحت جمعی
۳۶۵	نظریه شرعی مصلحت: مصالح شرعی و مصالح مردم
۳۶۵	الف. فضای مفهومی مصلحت شرعی
۳۶۷	ب. مصادیق موسع مصالح شرعی
۳۶۹	سنجش نسبت دین و مصلحت جمعی: چارچوب نظری و مبانی روشی
۳۷۱	۱. راهبرد روشی
۳۷۲	۲. جامعه آماری و فرایند نمونه‌گیری
۳۷۳	۳. بررسی نامه معکوس
۳۷۵	اعتبار و روایی
۳۷۶	نسبت تجربی مصلحت جمعی و معارف شیعی
۳۷۶	۱. حکمت شیعی: مصالح الناس و مصلحت جمعی
۳۸۰	۲. احادیث شیعی: مصالح مردم و مصلحت جمعی
۳۸۶	۳. حدیث شیعی: مصالح الناس و مصلحت جمعی
۳۸۹	نتیجه
۳۹۳	منابع
۳۹۷	یادگیری اجتماعی و بایسته‌های کاهش فاصله میان فردگرایی و جمع‌گرایی / حسین ابراهیم آبادی
۳۹۷	مقدمه
۳۹۸	سرچشمه‌های تقابل و تعامل میان فرد و جمع
۴۰۳	دوسویه رشد و هویت اجتماعی و بلوغ جامعه‌گرایی
۴۰۷	کارکردها و الزامات اجتماعی نهاد تعلیم و تربیت برای کنش‌رسان جامعه‌گرایی و جامعه‌گرایی
۴۱۱	جامعه‌پذیری و یادگیری اجتماعی
۴۱۵	نمونه‌هایی از پیامدهای اجتماعی نشدن و عدم تعلق جامعه‌ای در ایران
۴۱۸	جمع‌بندی
۴۲۱	منابع

دیباچه پژوهشکده

نسبت فرد و جامعه و رابطه افراد در جامعه، مسئله‌ای بنیادین در اندیشه فلسفی و سیاسی است، به‌طوری که همه پژوهش‌های اجتماعی و فرهنگی را نیز تحت الشعاع قرار می‌دهد. همه نظریه‌های معرفت، تربیت، سیاست، عدالت، قدرت امنیت، آزادی و... به‌نحو آشکار یا پنهان به مسئله رابطه فرد و جامعه پرداخته‌اند. پاسخ‌های ارائه شده به این رابطه، عموماً در قالب دو آموزه فردگرایی و جمع‌گرایی بیان شده است که در بطن خود پرسش از ماهیت بشر را پیش می‌کشد؛ اینکه آیا انسان خودخواه است یا نوع‌دوست، عقلانی است یا غیرعقلانی، اخلاقی است یا فاسد، جانوری سیاسی است یا موجودی منزوی، به درون نظر دارد یا به برون، خود را در رابطه با طبیعت و کائنات چگونه تعریف می‌کند؟ آیا چیزی به نام طبیعت بشر که تعیین‌کننده عمل عمومی و کلی انسان باشد، وجود دارد؟ آیا طبیعت بشر مفهومی توصیفی یا علمی است؟ آیا بررسی‌های انجام شده در این خصوص همه هنجاری و مبتنی بر فرضیه‌های فلسفی و اخلاقی‌اند و در نتیجه قابل آزمون نیستند؟ این پرسش‌ها دارای استلزاماتی سیاسی است؛ از جمله اینکه آیا نظریه‌های سیاسی و اجتماعی باید برپایه مفهوم از پیش موجود طبیعت بشر ساخته شود؟ آیا انسان‌ها بازتابی از جامعه هستند یا جامعه تصویری از آنها است؟ آیا اساساً

باید ریشه‌های درک مفهوم فرد و ماهیت بشر را در علوم اجتماعی جست یا در علوم طبیعی و به ویژه زیست‌شناسی؟ مباحث ژنتیک تا چه میزان می‌توانند در این زمینه راهگشا باشند؟

طرح این پرسش‌ها در متون کلاسیک اندیشه و فلسفه سیاسی، پژوهشگر ایرانی-اسلامی را به تأمل وامی‌دارد که آیا می‌توان پرسش‌هایی از این دست را در متن اندیشه ایرانی و در بطن آموزه‌های اسلامی نیز طرح و بررسی کرد؟ به دیگر سخن، پژوهشگر و اندیشمند ایرانی برای چنان نقطه عطفی، چه حروف و کلماتی را اندیشیده است و کدامین جملات و گزاره‌ها را تدوین کرده است؟ آنچه کمتر در آن مناقشه است اینکه بخشی از موج تحول و دگرگونی در عالم غرب در پی طرح این پرسش‌ها در حوزه نظر و حرکت از مفهوم فرد به آموزه فردگرایی در حوزه عمل بود. اما آیا امکان چنان مفاهیم و چنین حرکتی در اندیشه و عمل مسلمانان هم ممکن و مطلوب است؟ بررسی این پرسش در متن اندیشه و زیست سیاسی اسلامی، محتوای این اثر را شکل می‌دهد؛ هرچند جهت روشن شدن اصل موضوع مورد بحث، در مواردی به سنت غرب نیز اشاره شده است.

تردیدی در این نیست که پرداختن به موضوع فردگرایی آن‌هم در فرهنگ و سرزمینی غیرغربی که سنت و اندیشه فلسفی و فوہنگ و تاریخ کهن و چشمگیری دارد، بسیار ضروری است. اگر شخص ایرانی نداند مفاهیم فرد و جمع در فرهنگ خود چیستند و بر چه منظومه معرفتی و عملی استوار هستند و به کمک چه مفاهیمی یک منظومه را تشکیل می‌دهند و لذا چه شباهت و تفاوتی با این دو مفهوم در فرهنگ و فلسفه سیاسی غرب دارند و اگر نداند چگونه می‌تواند میان این دو ساحت معنایی قدیم و جدید ارتباط برقرار نماید و از یکی به دیگری پل زند،

آنگاه چگونه می‌تواند هم از حفظ فرهنگ خود سخن بگوید (در حالی که فرهنگ خود را نمی‌شناسد) و هم از هم‌سخنی با واقعیت فعلی جهان بگوید (در حالی که هم‌سخنی را نمی‌داند).

این مجموعه تلاش می‌کند خواننده را با نسبت میان فرد و فردگرایی و همچنین نسبت میان فردگرایی در جهان اسلام با فردگرایی در اندیشه جدید و معاصر غرب آشنا سازد. مسلماً نه فقط برای ما بلکه حتی برای غربی‌ها آشنا به محتوای اندیشه اسلامی-ایرانی، هرگونه هم‌سخنی و بهره‌گیری مضمونی و روشی از یکدیگر در گام نخست موقوف به آشنایی صحیح و تا حدی به دور از قضاوت‌های ارزشی است. پیش‌داوری و بیش از پیش مصلوب‌شده همواره مانع فهم صحیح «دیگری» خواهد در مقام بیگانه و خواه در مقام «خودی دیگر» است. از این‌رو خوانندگان این مجموعه را به مطالعه این مقالات و اندیشه درباره نسبت میان آنها دعوت می‌کنیم. اگر این مجموعه بتواند اندکی ذهن خوانندگان را به تأمل وادارد، آنگاه به هدف خود نائل شده است.